

اداره کل آموزش و پرورش
استان هرمزگان

معاونت آموزش متوسطه

اداره تکنولوژی و گروه های
آموزشی
متوسطه

درسنامه جغرافیا ۳

پایه دوازدهم انسانی

مدرس: عبدالصمد شایسته

سال تحصیلی

۱۳۹۹-۱۴۰۰

فهرست

۷	درسنامه درس اول - شهرها و روستاها
۷	مقر و موقعیت
۷	مقر:
۷	هسته اولیه:
۷	موقعیت:
۸	تفاوت های شهر و روستا
۸	فعالیت اقتصادی:
۸	میزان جمعیت:
۸	وسعت و فضای سکونت و فعالیت:
۸	دسترسی به خدمات و تسهیلات:
۸	فرهنگ و مناسبات اجتماعی:
۸	سلسله مراتب سکونتگاه ها
۸	رتبه بندی سکونتگاه ها بر حسب اهمیت:
۱۰	حوزه نفوذ سکونتگاه
۱۰	تعریف حوزه نفوذ:
۱۰	به سوی جهانی در حال شهری شدن
۱۱	افزایش شهرهای میلیونی
۱۲	از مادر شهر تا زنجیره کلان شهرها (مگالاپلیس):
۱۳	گسترش حومه نشینی:
۱۳	منطقه مادر شهری:
۱۳	مگالاپلیس (منطقه ابرشهری):
۱۳	تغییر در روستا نشینی و سکونتگاه ای روستایی:
۱۳	مهاجرت از روستاها به شهرها
۱۴	مهاجرت در دوره صنعتی شدن:
۱۴	تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها
۱۵	روابط شهر و روستا
۱۵	تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ایران
۱۸	درسنامه درس دوم - مدیریت شهر و روستا
۱۸	نیازها و مسایل شهرهای امروز

۱۸	تجهیزات و خدمات عمومی
۱۸	مسکن
۱۹	اشتغال شهری
۱۹	امنیت شهری و آسیب های اجتماعی
۲۰	محیط زیست شهری
۲۱	زیباسازی و مبلمان شهری
۲۲	انواع مبلمان شهری
۲۲	هوشمند سازی شهر
۲۳	مدیریت شهرها
۲۳	کاربری زمین
۲۴	مدیریت روستاها
۲۴	مهمترین مشکلات روستاها
۲۴	الف) مشکلات اقتصادی:
۲۵	ب) کمبود تجهیزات و خدمات:
۲۵	برنامه توسعه روستایی
۲۵	توسعه اقتصادی:
۲۶	توسعه تجهیزات و خدمات:
۲۶	توسعه روستایی در ایران
۲۶	نهادهای مدیریت شهر و روستا در ایران
۲۷	مشارکت مردم در مدیریت شهر و روستا
۲۷	آمایش سرزمین
۲۸	فنون و مهارت های جغرافیایی
۲۹	کاربردهای GIS
۲۹	قابلیت های GIS
۳۲	درسنامه درس سوم - ویژگی ها و انواع شیوه های حمل و نقل
۳۲	گسترش حمل و نقل از گذشته تا امروز
۳۲	بیش از چهار هزار سال پیش:
۳۲	پیش از انقلاب صنعتی: (۱۸۷۰ - ۱۸۰۰ م.)
۳۲	اوایل قرن نوزدهم:
۳۳	اوایل قرن بیستم:

۳۳	طی جنگ جهانی دوم (۱۹۴۵-۱۹۳۹):
۳۳	نقش و اهمیت حمل و نقل
۳۳	اهمیت اقتصادی:
۳۳	اهمیت اجتماعی:
۳۴	اهمیت سیاسی و دفاعی:
۳۴	اهمیت زیست محیطی:
۳۴	جغرافیا و حمل و نقل
۳۴	شیوه های حمل و نقل
۳۵	حمل و نقل جاده‌ای
۳۶	حمل و نقل ریلی
۳۷	قطارهای پرسرعت
۳۷	پراکندگی شبکه‌های ریلی در جهان
۳۷	حمل و نقل ریلی در ایران
۳۸	حمل و نقل آبی
۳۸	انواع کشتی ها
۳۸	کشتی های مسافربری
۳۸	کشتی های باربری
۳۹	حمل و نقل آبی در ایران
۴۰	حمل و نقل هوایی
۴۱	حمل و نقل هوایی در ایران
۴۲	حمل و نقل از طریق خطوط لوله
۴۳	حمل و نقل از طریق خطوط لوله در ایران
۴۴	درسنامه درس چهارم - مدیریت حمل و نقل
۴۴	مدیریت حمل و نقل
۴۴	۱-دسترسی (مسیرها و شبکه ها)
۴۶	۲- نوع و حجم معموله
۴۷	۳- سرعت و زمان
۴۷	۴- هزینه ها
۴۷	۵- تقاضا
۴۷	۶- ویژگی های طبیعی

۴۸ حفاظت محیط زیست
۴۸ تاثیر حمل و نقل بر مصرف انرژی
۴۸ تاثیر حمل و نقل بر محیط زندگی
۴۸ ۸- ایمنی
۴۹ حمل و نقل چند وجهی
۵۰ مدیریت حمل و نقل شهری
۵۰ مشکلات حمل و نقل شهری
۵۰ راهکارهای بهبود حمل و نقل شهری
۵۱ گسترش حمل و نقل درون شهری ریلی
۵۱ ایجاد مسیرهای اتوبوس تندرو (BRT)
۵۱ استفاده از اتوبوس‌های برقی
۵۱ گسترش دوچرخه سواری
۵۲ سایر اقدامات لازم برای بهبود حمل و نقل شهری:
۵۲ مدیریت حمل و نقل در کشور ما
۵۲ فنون و مهارت‌های جغرافیایی ۲
۵۳ ساعت هماهنگ جهانی (UTC)
۵۳ زمان محلی زمان رسمی
۵۵ خط روزگردان
۵۵ سامانه موقعیت یاب جهانی (GPS)
۵۶ برخی از این قابلیت‌های GIS:

در سنامه درس اول – شهرها و روستاها

مقر و موقعیت

شناخت یک سکونتگاه روستایی و شهری مقر (مکان، جایگاه) و موقعیت آن است.

مقر:

منظور از مقر، مکان اصلی و دقیق یک سکونتگاه و محل استقرار آن روی زمین است. مقر هر روستا یا شهر، همچنین هسته اولیه آن را شامل می شود.

هسته اولیه:

منظور از هسته اولیه مکانی است که مردم بر اساس نیاز، آن را برای زندگی انتخاب کرده و به اشغال درآورده اند و بعدها روستا یا شهر از آن محل گسترش یافته است.

نکته: در انتخاب مکان برای استقرار و سکونت جمعیت، عوامل طبیعی بیشترین نقش را داشته اند.

عوامل طبیعی چون: آب فراوان، آب و هوای ملایم و خاک حاصلخیز جلگه ها نقش مهمی داشته است. علاوه بر عوامل طبیعی عوامل انسانی هم نقش داشته است.

عوامل انسانی چون: عوامل سیاسی و تصمیمات حکومتی، دسترسی به راههای تجاری و عوامل دفاعی و نظامی می توانند در پدید آمدن یک سکونتگاه در مکان خاص نقش داشته باشند.

در کشور ایران دسترسی به آب، قلعه های دفاعی، بازارهای محلی و قرار گرفتن در تقاطع راه ها از مهمترین عوامل شکل گیری هسته اولیه روستاها و شهرها بوده است.

موقعیت:

منظور از موقعیت یک شهر یا روستا، وضعیت آن سکونتگاه نسبت به پدیده های پیرامون خود و همچنین جایگاه آن در سطح ناحیه است. این پدیده ها و جایگاه ممکن است عوامل انسانی و طبیعی مانند روستاها و شهرهای اطراف آن، نقش سیاسی و اداری آن، آب و هوا، راه های ارتباطی، دسترسی به منابع معدنی و انرژی و ناهمواری ها باشند.

نکته: موقعیت یک شهر یا روستا در ادامه حیات یا گسترش آن سکونتگاه و یا حتی نابودی و زوال آن نقش مهمی ایفا می کند.

مثال: دسترسی یک شهر به دریا یا شبکه ارتباطی خط آهن در یک منطقه، موقعیت مناسبی برای رونق تجارت و مشاغل مربوط در آن شهر به وجود می آورد یا نزدیک بودن شهر به روستاهای پرجمعیت مجاور و یا منابع معدنی در جذب نیروی کار و توسعه صنایع آن شهر تأثیر زیادی دارد و می تواند موجب گسترش و آبادانی آن شود. مجاورت یک سکونتگاه با کوه آتشفشان یا گسل های فعال نیز می تواند حیات آن سکونت دارد را به خطر بیندازد. برخی تغییرات محیط پیرامون، مانند رویدادهای سیاسی یا تغییرات آب و هوایی نیز ممکن است موجب از دست رفتن موقعیت و اعتبار یک شهر یا انتقال آن به مکانی دیگر شود.

تفاوت های شهر و روستا

مهمترین ملاک های تفاوت شهر و روستا، که در اغلب منابع به آنها توجه شده، به شرح زیر است:

فعالیت اقتصادی:

مهمترین ملاک تفاوت شهر و روستا فعالیت های اقتصادی آنهاست. در اغلب سکونتگاه های روستایی، درصد بیشتری از جمعیت فعال در بخش کشاورزی (زراعت، دامداری، جنگلداری، صید و شکار و غیره) فعالیت می کنند اما در شهرها بیشتر مردم در بخش های صنعتی و خدماتی مشغول به کارند.

میزان جمعیت:

متداول ترین ملاک تشخیص شهر و روستا ملاک جمعیتی است و اگر جمعیت سکونتگاه به میزان معینی برسد، آن شهر تلقی می کنند، اما این ملاک در نواحی مختلف دنیا متفاوت است.

مثال: در برخی کشورهای اروپایی سکونتگاه هایی با بیشتر از ۲۰۰۰ نفر جمعیت، شهر محسوب می شوند اما در برخی کشورهای پرجمعیت آسیا، مانند چین و هند، روستاهایی با بیش از ۳۰۰۰۰ نفر جمعیت وجود دارند.

وسعت و فضای سکونت و فعالیت:

در روستاها فضاهای باز و چشم اندازهای طبیعی بیشتر و گسترده تر اند. در شهرها خانه ها و مغازه ها و فضاهای صنعتی به هم فشرده ترند و فعالیت های متنوع در فضاهای محدودتری متراکم شده اند.

دسترسی به خدمات و تسهیلات:

در شهرها امکانات آموزشی، درمانی و پزشکی، مراکز خرید، حمل و نقل عمومی، خدمات مالی و بانکی، آب و برق و... متنوع و گسترده است. در حالیکه این خدمات و تسهیلات در روستا کمتر و محدودتر است.

فرهنگ و مناسبات اجتماعی:

در روستاها چون جمعیت کمتر است و بیشتر افراد یکدیگر را می شناسند و روابط خویشاوندی، وابستگی اجتماعی و همکاری میان آنها بیشتر است. آداب و رسوم و شیوه زندگی در شهر و روستا متفاوت است. در شهرها نوگرایی بیشتر و تغییرات اجتماعی سریع تر است.

سلسله مراتب سکونتگاه ها

سکونتگاه های روستایی و شهری را نیز می توان رتبه بندی کرد. سکونتگاه از نظر تعداد جمعیت متفاوت اند و طیف وسیعی از روستاهای کوچک با کمتر از ۱۰۰ نفر جمعیت تا شهرهای بیش از ۱۰ میلیون نفر را در بر می گیرند.

رتبه بندی سکونتگاه ها برحسب اهمیت:

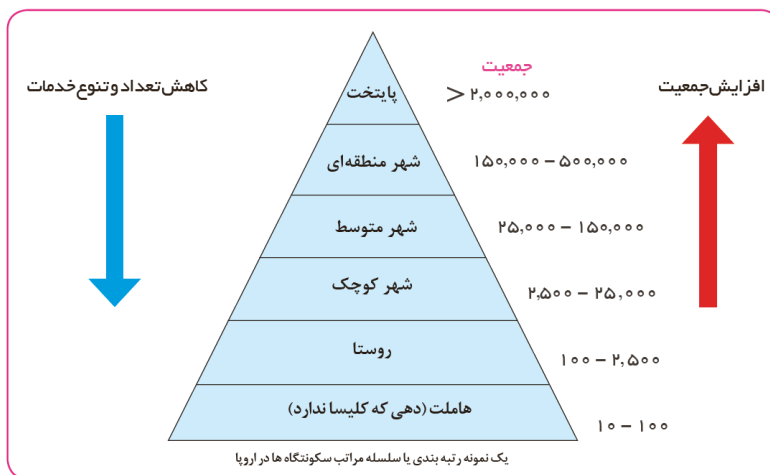
سکونتگاه ها را بر اساس **میزان جمعیت و عملکرد** (خدماتی که ارائه می کنند) طبقه بندی می کنند. سکونتگاه های کوچک یا کم جمعیت معمولاً خدمات محدودی به ساکنان ارائه می دهند اما در سکونتگاه های بزرگ تر، تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است.

سکونتگاه های کوچک یا کم جمعیت معمولاً خدمات محدودی به ساکنان ارائه می دهند اما در سکونتگاه های بزرگ تر، تعداد و تنوع خدمات بسیار زیاد است.

مثال: یک ده کوچک ممکن است چند مغازه و یک صندوق پست و یک مدرسه و یک مرکز بهداشت نیمه وقت داشته باشد اما در یک شهر بزرگ، انواع فروشگاه ها، مراکز درمانی و بیمارستان ها، رستوران ها، تئاترو سینما،

بانک‌ها، فرودگاه، استادیوم ورزشی و... وجود دارد و شهر می‌تواند خدمات زیاد و متنوعی به ساکنان خود و حتی روستاها و شهرهای هم جوارش بدهد.

شکل زیر یک نمونه رتبه بندی یا سلسله مراتب را در سکونتگاه‌های اروپا نشان می‌دهد. در قاعده هرم و ردیف‌های پایین، سکونت‌گاه‌هایی با کمترین میزان جمعیت قرار می‌گیرند. این سکونتگاهها خدمات کمتری نیز ارائه می‌دهند. با حرکت به سوی بالای هرم، جمعیت سکونتگاه‌ها بیشتر می‌شود و خدماتی هم که ارائه می‌دهند، بیشتر و متنوع تر است

یک نمونه طبقه بندی سلسله مراتب سکونتگاه‌ها بر اساس میزان جمعیت و عملکرد در ایران

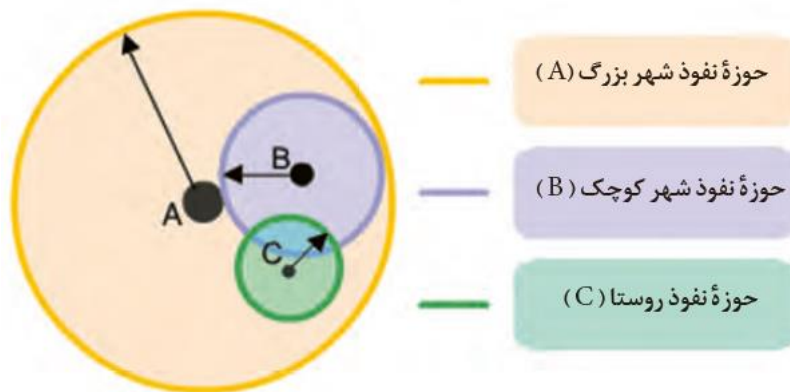
جمعیت	عملکرد	سکونتگاه
بیش از ۳ میلیون نفر	مادرشهر ملی	کلان شهر
۱ میلیون تا ۳ میلیون نفر	منطقه‌ای	مادر شهر
۵۰۰ هزار تا ۱ میلیون نفر	منطقه‌ای	شهر بزرگ
۲۵۰ هزار تا ۵۰۰ هزار نفر	استانی	شهر بزرگ میانی
۱۰۰ هزار تا ۲۵۰ هزار نفر	ناحیه‌ای	شهر متوسط بزرگ
۵۰ هزار تا ۱۰۰ هزار نفر	شهرستان	شهر متوسط کوچک
۲۰ هزار تا ۵۰ هزار نفر	شهرستان	شهر کوچک
۱۰ هزار تا ۲۰ هزار نفر	بخش	روستاشهر
۵ هزار تا ۱۰ هزار نفر	دهستان	بازار شهر
۲ هزار تا ۵ هزار نفر	روستا	روستای بزرگ
۵۰۰ تا ۲ هزار نفر	روستا	روستای متوسط
۱۰۰ تا ۵۰۰ نفر	روستا	روستای کوچک (ده)
کمتر از ۳۰ نفر	—	مزرعه و مکان مستقل

حوزه نفوذ سکونتگاه

تعریف حوزه نفوذ:

به محدوده جغرافیایی از یک سکونتگاه کالا و انواع خدمات دریافت می‌کند و بین آن محدوده و سکونت دارد جریان کالا، خدمات و رفت و آمد افراد وجود دارد، حوزه نفوذ آن سکونتگاه می‌گویند.

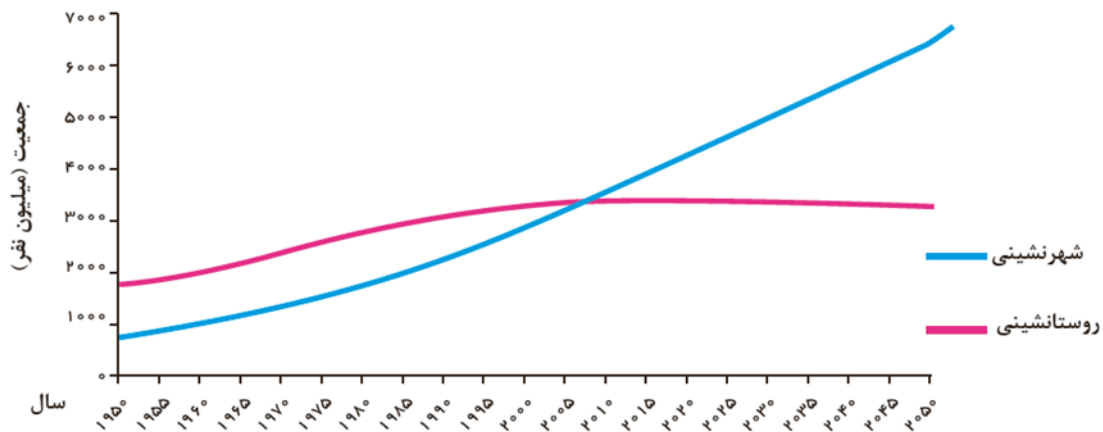
- برخی از سکونتگاهها حوزه نفوذ کم وسعتی دارند. برای مثال، یک شهر کوچک ممکن است فقط به چند روستای پیرامون خود خدمات بدهد و ساکنان روستاهای پیرامون برای خرید و کار در کارخانه و استفاده از مراکز درمانی به آن شهر مراجعه می‌کنند.
- حوزه نفوذ برخی از شهرها حوزه نفوذ بسیار گسترده‌ای در سطح یک ناحیه یا کشور و حتی جهان دارند. برای مثال، شهر تهران در برخی عملکردها مانند تولید و عرضه خودرو، لوازم خانگی، خدمات پیشرفته پزشکی و مراکز دانشگاهی حوزه نفوذی در سطح کشور ایران دارد.

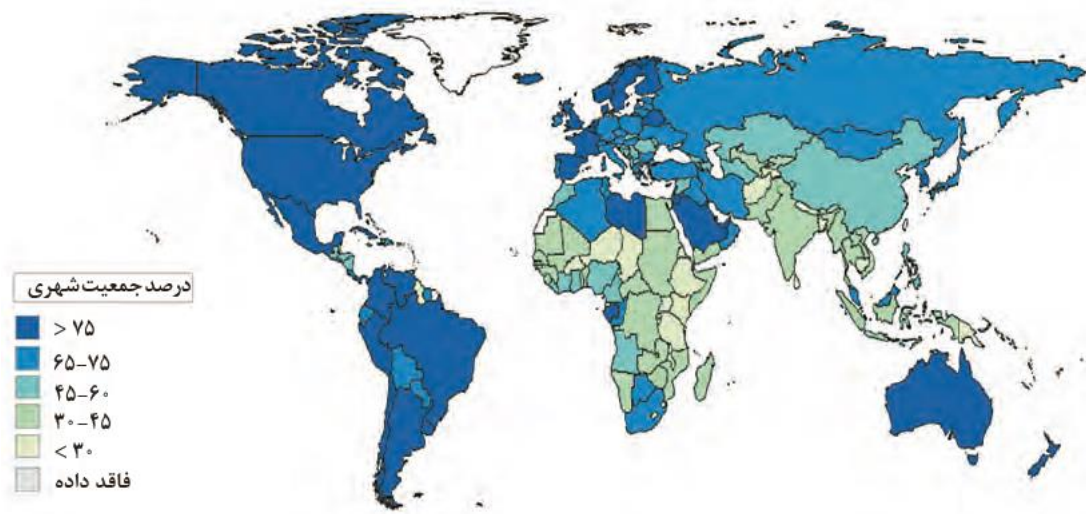
- در زمینه بررسی حوزه نفوذ عملکرد یک سکونتگاه به دو جنبه توجه می‌شود:
الف) آستانه نفوذ، یعنی حداقل جمعیتی که تقاضای کالا، خدمات یا عملکردی از سکونتگاه دارند.
ب) دامنه نفوذ، یعنی بیشترین مسافتی که مردم منطقه برای دریافت خدمات از آن سکونتگاه می‌کنند.

به سوی جهانی در حال شهری شدن

- یکی از مهم ترین تغییرات فضای جغرافیایی در قرن بیستم و بیست و یکم افزایش شهر و شهرنشینی در جهان است.
- منظور از **اصطلاح شهرنشینی** افزایش نسبت جمعیت شهرهای یک کشور یا ناحیه به روستاهای آن است.
- در سال ۱۹۵۰ میلادی فقط ۳۰ درصد جمعیت جهان در شهرها زندگی می‌کردند. اما در سال ۲۰۱۴ میلادی ۵۴ درصد جمعیت جهان ساکن شهرها بوده‌اند. امروزه جمعیت شهرنشین جهان بر جمعیت روستانشین پیشی گرفته است و پیش‌بینی می‌شود که تا سال ۲۰۵۰ میلادی این نسبت به ۶۶ درصد برسد. به نمودار زیر توجه کنید.

■ سطوح شهرنشینی و افزایش آن در نواحی مختلف جهان متفاوت است. به نقشه و جدول زیر توجه کنید.

سطح شهرنشینی در نواحی مختلف جهان (۲۰۱۴ میلادی)

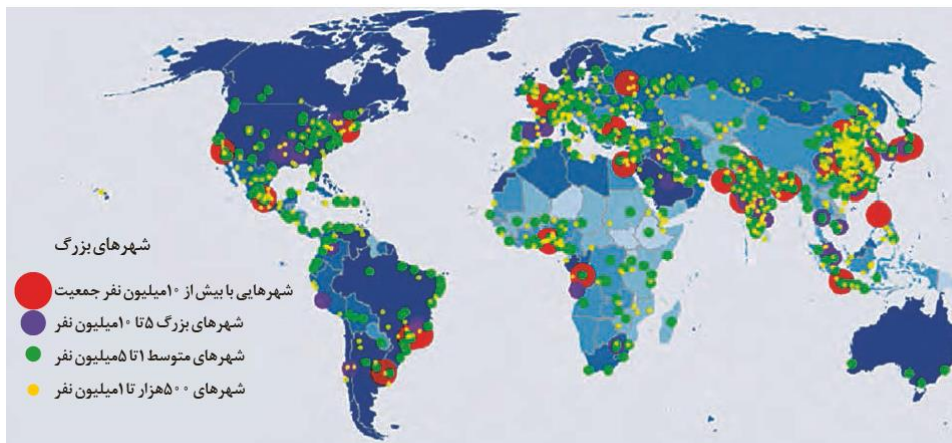
نواحی	آمریکای شمالی	آمریکای لاتین و کارائیب	اروپا - اقیانوسیه	آسیا	آفریقا
درصد شهرنشینی	۸۱/۵ درصد	۷۹/۵	۷۳/۵ درصد - ۷۰ درصد	۴۷/۵ درصد	۴۰ درصد

■ در کشورهای این نواحی بخش عمده‌ای از رشد شهرنشینی به علت مهاجرت فزاینده روستاییان به شهرها به منظور اشتغال و دستمزد بیشتر و به دنبال صنعتی شدن و توسعه کارخانه ها و یا رشد بخش خدمات و ورود این کشورها به تجارت جهانی بوده است.

افزایش شهرهای میلیونی

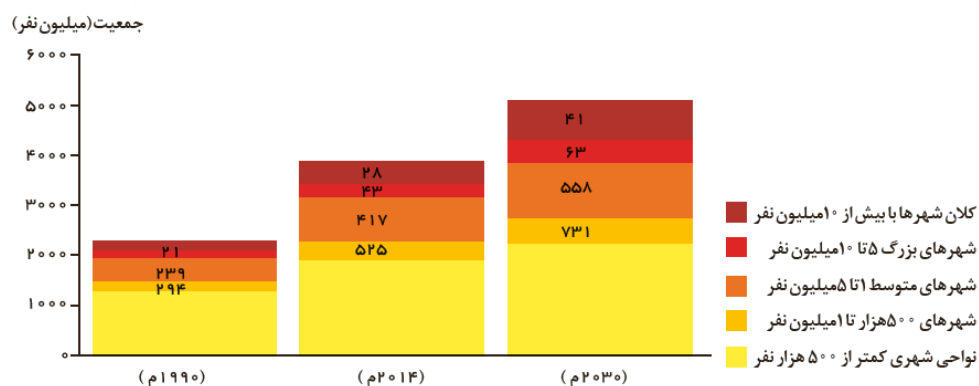
- یکی از مهمترین پدیده های مربوط به تغییرات الگوی شهرنشینی در جهان افزایش شهرهای میلیونی است.
- در سال ۱۹۵۰ میلادی دو شهر لندن و نیویورک بیشتر از ۸ میلیون نفر جمعیت داشتند.

- در سال ۱۹۹۰ ده شهر با بیش از ۱۰ میلیون نفر در جهان وجود داشت و امروز تعداد این شهرها به ۲۸ شهر رسیده است.
- تغییر دیگر، تغییر الگوی مکانی شهرها با بیش از ۵ و ۱۰ میلیون نفر در جهان است.
- تا چند دهه پیش چین شهرهای فقط در نیمکره شمالی و در آمریکای شمالی، اروپا و ژاپن وجود داشتند اما امروزه آسیا، آمریکای لاتین و آفریقا با رشد شهرهای میلیونی و پر جمعیت روبرو شده اند. با توجه به نقشه بگویید در کدام بخش های این قاره ها ظهور شهرهای پر جمعیت را مشاهده می کنید؟

پراکنندگی شهرهای بزرگ با بیش از ۵۰۰ هزار نفر جمعیت در جهان (۲۰۱۴ میلادی)

نمودار زیر افزایش شهرهای میلیونی را در چهار دهه نشان می دهد.

رشد جمعیت شهری جهان براساس تعداد شهرهای بزرگ (۲۰۳۰-۱۹۹۰ میلادی)

از مادر شهر تا زنجیره کلان شهرها (مگالاپلیس):

- **تعریف مادر شهر:** مادر شهر (متروپل) بزرگ ترین و مهم ترین شهر یک ناحیه، استان یا یک کشور است.
- این شهر ممکن است پایتخت یا شهر اصلی یک ناحیه باشد که مرکز حکومتی، مذهبی، تجاری و... است از این جنبه ها بر سایر سکونتگاه ها برتری دارد.
- معمولاً به مادرشهر، **کلان شهر** نیز گفته می شود. برخی نیز معتقدند کلان شهر ترجمه و معادل واژه مگاسیتی (megacity) است و به شهرهایی با بیش از ۱۰ میلیون نفر جمعیت اطلاق می شود.

- در کشور ایران طبق مصوبه شورای عالی معماری و شهرسازی، به ما در شهرهایی که بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته باشند، کلان شهر گفته می‌شود. مانند تهران، مشهد، اصفهان، کرج، قم و ...

گسترش حومه نشینی:

- **حومه چیست؟** به بخش‌های پیرامونی یک شهر حومه می‌گویند.
 - **علل شکل‌گیری حومه‌ها:** با افزایش شهرنشینی و گسترش حمل و نقل و وسایل ارتباطی، به تدریج حومه‌ها در اطراف شهرها، به ویژه شهرهای بزرگ و پرجمعیت شکل گرفتند.
 - حومه نشینان برای **خرید یا کار** و یا **استفاده از خدمات** به شهرها رفت و آمد می‌کنند.
 - حومه‌ها انواع مختلف دارند.
- ۱- خوابگاهی ۲- صنعتی ۳- فقیرنشین ۴- مرفه نشین.

منطقه مادر شهری:

با افزایش جمعیت مادر شهرها و گسترش حومه‌های آنها به تدریج منطقه‌هایی با عنوان منطقه مادر شهری به وجود آمدند. در پیرامون برخی از مادر شهرها، شهرها و شهرک‌های اقماری پدید آمده‌اند.

مگالاپلیس (منطقه ابرشهری):

- **تعریف:** در برخی از بخش‌های جهان، در نتیجه گسترش فوق‌العاده زیاد دو یا چند مادر شهر در امتداد مسیرهای ارتباطی و حمل و نقل، زنجیره‌ای از مادر شهرها یا کلان شهرها پدید آمده‌اند که به آنها **مگالاپلیس** گفته می‌شود.
 - در مگالاپلیس، حومه‌ها و شهرک‌های اقماری یک مادر شهر به حومه‌ها و شهرک‌های مادر شهر دیگر پیوند می‌خورد.
 - برخی، مگالاپلیس را منطقه ابر شهری نامیده‌اند.
 - مهم‌ترین ویژگی‌های مگالاپلیس عبارتند از: ۱- تمرکز و انبوهی جمعیت شهری ۲- تمرکز موسسات مالی و پولی ۳- تمرکز صنایع دانش بنیان ۴- فراوانی آمد و شد بین مادر شهرهای هم‌جوار با انواع وسایل حمل و نقل زمینی و هوایی.
 - مگالاپلیس‌ها معمولاً در امتداد راه‌های ارتباطی، شکل خطی و **کریدوری** و برخی نیز شکل **خوشه‌ای** و **کهکشانی** پیدا کرده‌اند.
 - نمونه‌ای از اولین مگالاپلیس‌های جهان:
- مگالاپلیس شمال شرق ایالات متحده آمریکا (از بوستن تا واشنگتن) و مگالاپلیس ژاپن (توکیو - یوکوهاما)

تغییر در روستا نشینی و سکونتگاه‌های روستایی:

هرچند فرآیند شهری شدن به افزایش شهرنشینی در همه کشورهای جهان منجر شده است، هنوز ۳/۴ میلیارد نفر از مردم جهان در روستاها زندگی می‌کنند. تنها در دو کشور چین و هند بیش از یک میلیارد نفر روستا نشین‌اند.

مهاجرت از روستاها به شهرها

این پدیده از مهم‌ترین عوامل تغییر در کاهش روستا نشینی و افزایش شهرنشینی است.

به عوامل جاذبه ودافعه در مهاجرت های روستا به شهر توجه کنید. منظور از عوامل جاذبه و دافعه در مهاجرت چیست؟

مهاجرت در دوره صنعتی شدن:

- در سده نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم در کشورهای توسعه یافته و صنعتی اروپا و آمریکای شمالی، به دنبال توسعه صنایع کارخانه‌ای مهاجرت از روستاها به شهرها رخ داد. البته این مهاجرت تدریجی و طولانی مدت بوده و طی ده‌ها سال و همگام با تحولات صنعتی شدن صورت گرفته است.
- در این دوره در برخی کشورها مانند آلمان روستاییان برای دریافت دستمزد بیشتر به طور نیمه وقت در شهرها کار می‌کردند و بخشی از وقت خود را به کار در مزارع اختصاص می‌دادند و از این رو، به زارعان نیمه وقت مشهور شده بودند.
- در برخی از روستاها شهرنشینان به سرمایه‌گذاری و خرید زمین‌های کشاورزی به منظور ایجاد کشت تجاری اقدام کردند و در نتیجه آن روستانشینی کاهش یافت. برخی از روستاها نیز به علت گسترش شهرها به حومه‌های شهری تبدیل شدند.
- با ورود کشورهای آسیایی، آفریقایی و آمریکای لاتین به دوره صنعتی شدن، مهاجرت‌های فزاینده از روستا به شهر در این نواحی نیز به وقوع پیوست. اما این مهاجرت‌ها با توسعه صنعتی همگام نبودند.
- رشد شهرنشینی در این نواحی طی دوره‌های زمانی کوتاه‌تر و سریع‌تر از رشد صنعتی رخ داد و شهرها از نظر امکانات و تسهیلات آمادگی لازم برای ورود مهاجران روستایی را نداشتند. در نتیجه، مشکلات زیادی برای روستاها و شهرها به وجود آمد.

تغییرات کالبدی و عملکردی در روستاها

- با بروز تحولات صنعتی و ورود کشورها به عصر نوسازی (مدرنیزاسیون) نفوذ شهرها و «شهرگرایی» در روستاها افزایش یافت.

- منظور از شهرگرایی، روندی اقتصادی - اجتماعی است که طی آن شیوه های زندگی، رفتار و عملکرد ها، ارزش ها و مظاهر شهری در روستاها و بین روستانشینان رواج می یابد.
- با فراهم شدن امکانات و تجهیزاتی چون آب و برق و راه سازی، استفاده از ماشین آلات کشاورزی و عناصر و خدمات شهری، تغییرات قابل ملاحظه ای در چهره و کالبد روستاها نسبت به گذشته پدید آمد. البته میزان این تغییرات از ناحیه ای به ناحیه دیگر متفاوت بوده است.
- با آنکه به طور کلی در بیشتر روستاها فعالیت غالب، زراعت است، نقش و عملکرد برخی از روستاها تغییر کرده و عملکرد های جدیدی به طور مستقل یا علاوه بر زراعت در این روستا پدیدار شده است که از آن جمله می توان به روستاهایی با نقش: ۱- صیادی ۲- گردشگری ۳- صنعتی، که در آن صنایع کوچک تبدیلی یا خانگی رونق زیادی دارند، اشاره کرد.

روابط شهر و روستا

تصویر زیر توجه کنید و آن را توضیح دهید.

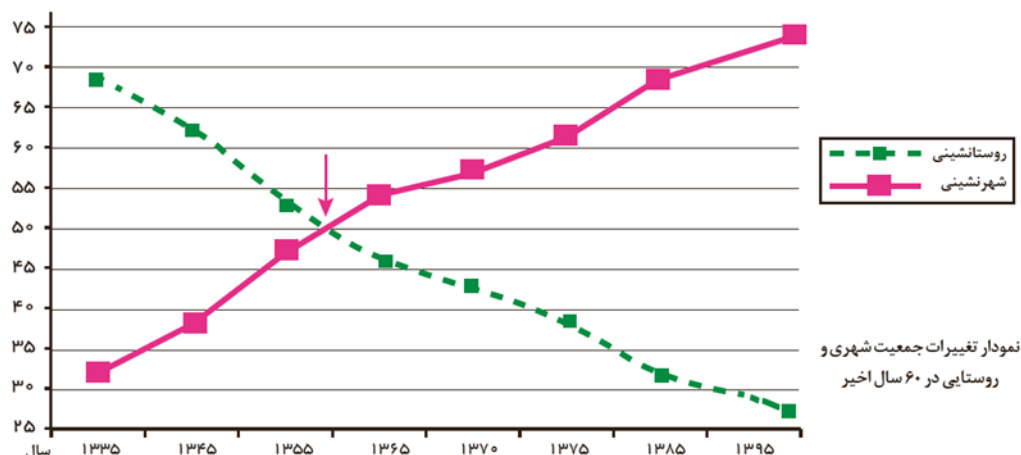

- از دیرباز شهر و روستا با یکدیگر وابستگی و روابط متقابل داشته اند اما نوع و چگونگی روابط شهر و روستا در زمان های مختلف و در نواحی مختلف جهان متفاوت بوده است.
- روابط شهر و روستا را می توان از جنبه های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مطالعه کرد. به همین سبب، جغرافیدان ها و سایر اندیشمندان نظریه های مختلفی در این زمینه ارائه کرده اند که در بیشتر آنها بر نابرابری میان شهر و روستا تاکید شده است. طبق این نظریه ها، شهر محل انباشت سرمایه، تولید کالاهای کارخانه ای و تمرکز اقتصادی است و مبادله ای نابرابر بین شهر و روستا جریان دارد.

تغییرات جمعیت شهری و روستایی در ایران

در کشور ما نیز تغییرات شهرنشینی و روستا نشینی همانند سایر نواحی جهان به وقوع پیوسته است. به نمودار توجه کنید.

درصد

افزایش جمعیت شهری از سه طریق صورت گرفته است:

- افزایش طبیعی جمعیت شهرها یعنی رشد موالید (تولد ها) نسبت به مرگ و میر.
- مهاجر روستاییان به شهرها.
- افزایش جمعیت برخی روستاها و تبدیل شدن آنها به نقاط شهری یا ادغام روستاها در بافت شهری.

ملاک تبدیل شهر به روستا:

- روستاهایی که جمعیت آنها به حد معین، مثلاً ۱۰ هزار نفر، رسیده، با موافقت وزارت کشور، شهر اعلام شده اند و در آنها شهرداری تاسیس شده است. به دنبال این امر، باید برای ساکنان آنها نیز خدمات و تجهیزات شهری فراهم شود.

با توجه به جدول، تعداد سکونتگاه های شهری در ایران چند برابر شده است؟

افزایش تعداد شهرها در ایران در ۶۰ سال اخیر

سال	۱۳۳۵	۱۳۴۵	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۵
تعداد شهرها	۲۰۱	۲۷۱	۳۷۳	۴۹۶	۶۱۲	۱۰۱۲	۱۲۴۵

همان طور که گفته شد، یکی از عوامل مهم افزایش جمعیت شهری در ایران مهاجرت از روستا به شهر بوده است، تا سال ۱۳۳۵ مهاجرت از روستاها به شهرها به کندی صورت می گرفت و محصولات کشاورزی بخش عمده تولیدات داخلی را تشکیل می داد. این دوره به دوره شهرنشینی کند معروف است.

مهم ترین علل شهر نشینی سریع:

- **الف)** از آنجا که بودجه کشور ما متکی به درآمد حاصل از فروش نفت است و این درآمد در دست دولت ذخیره می شود، دولت ها با استفاده از درآمد نفتی، بیشترین سرمایه گذاری ها، توسعه کارخانه ها و تجهیزات و زیرساخت ها را به شهرها اختصاص دادند.
- **ب)** از سال ۱۳۴۱ اصلاحات ارضی در روستاها انجام گرفت. اصلاحات ارضی یعنی تغییر قوانین مالکیت زمین و توزیع مجدد آن به نفع کشاورزان.

نکته: در ایران، اصلاحات ارضی در سه مرحله با سلب مالکیت مالکان بزرگ (ارباب ها) و واگذاری زمین به دهقانان خرده پا انجام گرفت.

چرا اصلاحات ارضی در ایران موفق نبود؟

- به سبب تقسیم نادرست زمین.
- حمایت نکردن دولت از کشاورزان.
- توجه به صنایع مونتاژ.
- واردات کالا از کشورهای خارجی.

نه تنها وضع روستاییان بهتر نشد بلکه شرایط انهدام کشاورزی در ایران فراهم آمد. در نتیجه، مهاجرت روستاییان به شهرها شدت گرفت.

○ تبدیل تهران به مادرشهر ملی:

- با مهاجرت گسترده مردم از سراسر کشور، جمعیت این شهر به طور مداوم به شدت افزایش یافت و رفته رفته، فاصله زیادی با سایر شهرها پیدا کرد. به این ترتیب، جمعیت تهران همواره بیش از دوبرابر دومین شهر پرجمعیت ایران، یعنی مشهد بوده است.
- پس از انقلاب اسلامی نیز مهاجرت از روستا به شهر و از شهرهای کوچک به شهرهای بزرگ ادامه یافت. در این دوره، تعداد زیادی از روستاهای پرجمعیت به شهر تبدیل شدند یا در بافت شهرهای هم جوار ادغام گردیدند. برخی از آبادی‌های نیز خالی از سکنه شدند.
- در طی سال های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ علاوه بر **تهران** ۷ شهر با بیش از یک میلیون نفر جمعیت به کلان شهر تبدیل شدند.
- به علاوه، رشد شهرهای بزرگ و کوچک و شهرک های اقماری در اطراف تهران، این شهر را به یک منطقه کلان شهری بزرگ تبدیل کرد.

سوالات درس ۱:

- ۱- درانتخاب مکان برای استقرار سکونتگاه جمعیت، بیشترین نقش را داشته اند.
- ۲- در کشور ایران مهم ترین عوامل شکل گیری هسته اولیه روستا و شهر چه بوده است؟
- ۳- چه عواملی ممکن است حیات یک سکونتگاه را به خطر بیندازد؟
- ۴- چهار مورد از تفاوت های شهر و روستا را بنویسید.
- ۵- روستا و شهر از نظر فرهنگ و مناسبات اجتماعی با هم مقایسه کنید؟
- ۶- آستانه نفوذ چیست؟
- ۷- مگالاپلیس ها در کجا شکل می گیرند و به چه شکل های وجود می آیند؟
- ۸- منظور از شهر گرایی چیست؟
- ۹- به چه دلایلی جمعیت شهرها افزایش پیدا می کنند؟
- ۱۰- اصلاحات ارضی چیست؟